

e-ISSN: 2630-631X

Article Type
Review Article**Subject Area**
Social Sciences, SociologyVol: 8
Issue: 55
Year: 2022
Pp: 310-318Arrival
20 December 2021
Published
27 January 2022
Article ID 1336Doi Number
<http://dx.doi.org/10.31576/smr.yj.1336>**How to Cite This Article**
Danış, M.S. (2022). "Said Halim Paşa Düşüncesinde İslam Devletinin Siyasi Yapısı", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 8(55): 310-318.

Social Mentality And Researcher Thinkers is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Said Halim Paşa Düşüncesinde İslam Devletinin Siyasi Yapısı**Political Structure Of Islamic State In The Thought Of Said Halim Pasha**Arş.Gör.Dr. Muhammed Salim DANIŞ¹ ¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi / Sosyoloji Bölümü, Afyonkarahisar/Türkiye**ÖZET**

Said Halim Paşa Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde devlet adamlığı yapmış ve Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için fikirler üretmiş bir düşünürdür. Said Halim Paşa, Osmanlı'nın içinde bulunduğu varoluşsal buhranı ifade etmiş ve bu buhrandan çıkmak için çözüm arayışlarında bulunmuştur. Said Halim Paşa gördüğü eğitim ve edindiği siyasi tecrübelerin katkısıyla, Osmanlı özelinde Müslüman toplumların yükselişinin kendi toplumsal özelliklerine has bir biçimde ve zamanla oluşacağını ifade etmektedir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin yükselişinin İslamlaşmaktan geçtiğini öne sürmüştür. Sosyal ve siyasal anlamda devletin ve toplumun İslam'ın özüne dönmesi gerektiğini savunmuştur. Said Halim Paşa, İslam Devleti'nin siyasi ve sosyal yapısının nasıl olması gerektiğini belirtirken, Batının sosyal ve siyasi yapısını da ele almış ve Batının kurumlarının Müslüman toplumlarda uygulanmasının felaketlere yol açacağını savunmuştur. Çalışmada Said Halim Paşa'nın İslam Devletinin siyasal yapısının nasıl olması gerektiği üzerine düşüncelerine değinilecektir. Paşa'nın düşüncesinde Doğu – Batı'nın sosyal ve siyasi yapısının karşılaştırılması yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Said Halim Paşa, İslam Devleti, Siyaset, İslamcılık.**ABSTRACT**

Said Halim Pasha is a significant thinker who served as a politician in the last periods of the Ottoman Empire and generated ideas for emancipation of the Empire. He established some perspectives for the emergent Ottoman depression and sought to make emancipatory solutions to it. Through his education and political experience, he stated that the rise of Ottoman and Islamic societies could occur only in peculiar ways to our society in due course. Thus he pointed out that the rise of Ottoman Empire could be possible through Islamization. He expressed that the state and the society ought to return to its traditional Islamic values both socially and politically. In his discourses referring to the social and political structure of Islamic State, Said Halim Pasha also discussed the Western social and political structure and reflected those Western social institutions might lead to destructions if applied to our society. In this article, it will be focused on thoughts of Said Halim Pasha about the essential points of political structure of Islamic State. Based on his thoughts, the difference between Western-Eastern social and political structures will be compared.

Key words: Said Halim Pasha, Islamic State, Politics, Islamism.**1. GİRİŞ**

Said Halim Paşa, Osmanlı Devleti'nin son döneminde çeşitli görevlerde bulunmuş, sadrazamlık yapmış ve "devlet nasıl kurtulur?" sorusuna düşünce dünyasında çözüm aramıştır. Said Halim Paşa, devlet adamlığı tecrübesinin de katkılarıyla Osmanlı devletinin son dönemlerinde üç tarz-ı siyaset akımlarından İslamcılık düşüncesi içinde önemli bir yer edinmiştir. Paşa, kaleme aldığı yazılarıyla Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu bunalımı, toplumsal ve siyasal alanda ortaya çıkan gerilemeyi ve nedenlerini, Osmanlı ve İslam toplumunun nasıl tekrar yükselişe geçebileceğinin imkanlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Düşüncelerini ifade ederken sık sık Batıyla Osmanlı – İslam toplumunu kıyaslayan Paşa, Batılılaşma taraftarı düşünürlere Osmanlı toplumunun iktisadi ve sosyal kalkınmasına yönelik ön görülen Batı menşeli kurumsal modellerin başarılı olamayacağını da cevabını vermeye çalışmaktadır.

Said Halim Paşa, meşrutiyet döneminin önde gelen İslamcı düşünürlerinden biri olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin geleceğini şekillendiren bir süreçte sadrazamlık yapmıştır. Said Halim Paşa sırasıyla Şurayı Devlet Reisliği, İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi Katipliği, Hariciye Nazırlığı ve Sadrazamlık görevlerine getirilmiştir (Bülbül, 2011: 126). Said Halim Paşa, kendi kafasıyla düşünebilen bir entelektüel olarak ön plana çıkmakta, kendisine has düşünceleriyle İslamcılık düşüncesinin önemli temsilcilerinden biri olarak görülmektedir (Bostan, 1992: 109). Said Halim Paşa aynı zamanda ilk Türk sosyologlarından birisidir. İslamcı bir düşünce tarzıyla, kendi toplumunun özgün yanlarını tespit etmeye ve yaşadığı dönemin meselelerine çözüm üretmeye çalışmıştır. Toplumun değişim yönünü belirleyen asıl etkenlerin yine o toplumun kendi kaynakları içinde aranması gerektiğini ifade ederken, II. Meşrutiyet döneminde bu gerçeğin göz önünde bulundurulmamasından dolayı önemli sıkıntıların yaşandığını savunmaktadır (Akın, 2011: 144). Paşa'nın Batıya ilişkin yoğun eleştirilerine rağmen bugün bile pek çok düşünürün erişemediği, tepkisellikten uzak sağduyulu bir yaklaşımı kendi döneminde dile getirmesi önemli bir noktadır. Aynı zamanda kendisinin

bulunduğu dönemde, Tanzimat ile girilen süreçlerde gösterilen tepkilerin geneli tepkisellik veya teslimiyet olmuştur (Bülbul, 2011:131). Bu bakımdan Paşa, bulunduğu noktadan, çıkış yolu aramaya çalışmış ve bunu Batıyı da anlayacak şekilde, Batı ile Doğunun birbirlerinden farklılıklarını göstererek ifade etmeye çalışmıştır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde, entelektüel hayatın en önemli üç tarz-ı siyasetinden biri olan İslamcılık düşüncesini benimseyen entelektüellerin genel kabulüne göre İslam, farklı etnik unsurlardan oluşan ve Osmanlı toplumlarını bir arada tutabilecek yegâne unsurdur. Batıyı yakından tanıyan bir İslamcı fikir adamı olarak Said Halim Paşa, Batı ile İslam 'ın iki arı medeniyet olduğunu ve toplumların ait olduğu medeniyeti kolay bir şekilde terk edemeyeceklerini ifade etmektedir. Paşa'ya göre toplumlar kendi medeniyetlerini terk edemeyecekleri gibi bir başka medeniyet unsurlarını da kolayca benimseyemeyeceklerdir. Paşa, taklitçi bir batı hayranlığının ve aşağılık kompleksinin sorunlarını tespit etmekle birlikte bu sorunları yaşamış bir düşünür olarak öne çıkmaktadır. Batıcılara karşı savunduğu İslamlaşma düşüncesi, yerliliği inşa eden bir siyaseti de hedeflemektedir (Akın, 2011:141). Paşa'nın düşüncesini şekillendiren ve onu diğer düşünürlerden ayrıcalıklı kılan şey, varlığı kendi tabiatına uygun, ilahi olarak takdir edilmiş ilkeler çerçevesinde anlama konusunda ısraridir. Paşa, insanın, tabiatın, toplumun ve tarihin yasaları olduğuna inanmakta ve bu yasaları keşfettiğçe, ilahî takdiri anladığımız ölçüde varlıkla sahici bir ilişki kurmanın mümkün olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle Işık, Paşa'nın düşüncesindeki en önemli özelliğin her şeyi kendi bağlamında anlama çabası olduğunu ifade etmektedir (Işık, 2021: 234). Said Halim Paşa'nın devlet adamlığı tecrübesi ve olaylara belli bir perspektiften bakabilme yeteneği onu döneminin diğer düşünürlerinden önemli ölçüde ayırmış, devlet adamlığı tecrübesi Paşa'nın olaylara tümüyle soyut bir şekilde bakmasını ve sadece pragmatik hal çareleri aramasını önlemiştir (Kayalı, 2001: 32). Bu nedenle Said Halim Paşa'nın ortaya koyduğu eserler İslamcılık literatürü içinde önemli bir yer tutmakla birlikte O'nun düşünceleri önemli tartışmalara kapı aralamıştır. Bu çalışmada Said Halim Paşa'nın ileri sürdüğü tartışmalar bağlamında İslam devletinin siyasi yapısının nasıl olması gerektiği üzerine durulacaktır. Çalışma içerisinde Paşa'nın düşüncesinde İslam toplumlarıyla batı toplumlarının sosyal ve siyasi farkları ve Batı- İslam siyaset metodu arasındaki farklar karşılaştırılmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda Said Halim Paşa düşüncesinde İslam ve Batının siyaset metotları arasındaki farklar da ele alınmaya çalışılacaktır.

2. DOĞU TOPLUMU – BATI TOPLUMU

Said Halim Paşa, yazılarında Batı – Hristiyan dünyası ile Doğu – İslam dünyası arasındaki tarihsel ve toplumsal farkları ele almakta ve bu farklar üzerinden iki toplumun geçmişten günümüze kadar ayrı yapılar içinde bulunduğu dile getirmektedir. Said Halim Paşa'ya göre, Doğu'yu Batı'dan ayıran en görünür fark, Avrupa'nın putperestlikten Hristiyanlığa geçişinde ruhbanlık ve asillik imtiyazlarının baskısı altında yaşamasıdır. Bu durum zulme ve sınıflar arası düşmanlığa sebep olmuştur. Doğu ise İslamiyet'le tanışma sonrasında keyfi imtiyazlarla karşılaşmamış, ırk ve mezhepler arasında eşitlik ve adalet anlayışı oluşmuş, dolayısıyla İslam'ın hüküm sürdüğü topraklarda toplumlar “adalet ve eşitlik kanunu”na tabi olmuştur (Said Halim Paşa, 2006: 77). Paşa'ya göre Batı dünyası, amaçlar, telakkiler, meyiller, ihtiyaçlar ve bunları tatmin için başvurduğu vasıtalar açısından İslam dünyasından farklılıklar göstermektedir. Bu fark Hristiyanlığın toplum, ahlak, gelenek ve esasları bakımından İslamiyet arasındaki farkı da ifade etmektedir. Paşa'ya göre bu farklılıklar doğal bir durumu yansıtmakla birlikte her toplumun yapısını oluşturan asıl unsur mensup olduğu dindir. Bu nedenle Batılıların kendi ihtiyaçları çerçevesinde oluşturdukları ve kabul ettikleri sosyal ve siyasi kurumlar ne kadar değiştirilirse değiştirilsin bizim toplumumuza uygun olamayacaktır (Said Halim Paşa, 2006: 218 – 219). Said Halim Paşa, bir milletin örf, adet ve geleneklerinin bir günde değiştirilmeye çalışılmasında ortaya çıkması muhtemel kaotik durumun hesap edilememesi bu adet ve geleneklerin oluşmasını sağlayan temel toplumsal kanunların bilinmemesiyle ilişkili olduğunu söyler. Paşa'ya göre yenileşme zamanla oluşan bir duruma işaret etmektedir. Bu nedenle aceleyle ortaya konulmaya çalışılan yeniliklerden kaçınılması gerekmektedir. Bu gibi durumlar sosyoloji ilminin ilke ve yasalarına vakıf olunamaması veya yanlış değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. (Said Halim Paşa, 2006: 87). Her millet kendi çabaları sonucunda olgunlaşmış, meselelerini kendi kendine, kendi kudret ve akıl derecesine göre, kendi vasıta ve temayüllerine göre çözüm üretmiştir. Batı kurumlarında görülen farklılıklar da bunun sonucunda ortaya çıkmıştır (Said Halim Paşa, 2006: 89). Paşa'ya göre, bir insan topluluğunun millet haline getirilebilmesinin, bireylerin ortak his ve adetlerle, birbirine uygun fikir ve inançlarla, aynı amaç etrafında birlik halinde bulunmalarına bağlıdır. Birliğin kaybolması, her türlü ilerlemeyi ortadan kaldırmakla birlikte toplumun çöküşüne sebebiyet vermektedir. İnsanların ilerlemesi ancak insanların bir cemiyet halinde yaşamalarıyla mümkündür (Said Halim Paşa, 2006: 117). Said Halim Paşa bu yaklaşımıyla bir siyaset sosyoloğu olarak görülebilmektedir. Paşa, siyaset sosyolojisi perspektifiyle hareket etmekte ve siyasi konuları toplumdan hareketle değerlendirmektedir. Paşa'nın tüm çalışmalarında bu bakış açısı belirgin bir özellik olarak göze çarpmaktadır (Yıldırım, 2021: 338).

Said Halim Paşa'ya göre, Batı saldırılarından en fazla zarar göre yer Yakın Doğu olmuştur. Müslüman Doğu toplumların Batı'yla yaşanan sürekli savaş hali, İslam aleminin varlığını tehlikeye atmış, bu mecburiyet ve savaş hali Müslüman halkların, kendilerini yöneten hükümdarlara kayıtsız şartsız itaatini gerekli kılmıştır. Hükümdarlar ise zamanla keyfi ve baskıcı bir idare ile saltanata başlamış ve bu nedenle Doğu dünyası Batı'nın zoruyla zaman zaman İslam'ın kalkındırıcı ilke ve pratiklerini unutup içinde bulunduğu sosyal ve siyasi buhranın içine düşmüştür. Bunun sonucunda Müslüman Doğu'nun ilim ve medeniyeti yayma özellikleri kaybolmaya başlamış ve gerileme sürecine girmişlerdir (Said Halim Paşa, 2006: 143). Gerileme süreci ancak Müslüman milletlerin yabancı hakimiyeti altına girildikten sonra anlaşılmıştır. Paşa'ya göre İslam dünyasının geri kalmasında çeşitli sebepler bulunmaktadır. İslam toplumlarının, İslam'dan önceki hayatlarını andıran şartlar içinde yaşaması, dinin yeni ihtiyaçlara karşılık verecek şekilde tefsir edilmemesi, dinin hükümlerinin yanlış anlaşılıp tatbik edilmesi, Batı'ya duyulan nefret ile gelişmelerin takip edilmemesi, halk ile aydınların zıt gayeler beslemesi bu sebeplerden bazılarıdır (Said Halim Paşa, 2006: 157 – 168). Paşa'ya göre her milletin kendine has fikir ve hisleri bulunmaktadır. Bu nedenle başka milletlerin tecrübelerinden faydalanmaya çalışan bir milletin, tamiri imkânsız hatalara düşmesi kaçınılmazdır. Başka milletlerin siyasi tecrübelerinden, zahmetsizce faydalanılması düşüncesi çekici bulursa da Batı ile Doğunun düşünce ve ruhu arasında ortak sayılabilecek noktalardan bahsetmek neredeyse imkansızdır. Bu nedenle Batı'nın siyasi tecrübelerinden faydalanmaya kalkışmak tehlikeli bir durum arz etmektedir (Said Halim Paşa, 2006: 76 – 77). Sosyal veya siyasal anlamda Müslüman milletlerin, batılı milletlerden alacakları bir şey yoktur. Bu nedenle Müslüman milletlerin yapacağı şey, siyasi ve sosyal anlamda İslamiyet'in temel esaslarını daha iyi bir şekilde anlamak ve tatbik etmek olmalıdır (Said Halim Paşa, 2006: 219). Said Halim Paşa, Batı ile Doğunun ayrı tarihsellikler içinde ve farklı dinamiklerle günümüze kadar geldiklerini ve bu farklılıkların da temelinde din olduğunu savunmaktadır. Paşa'nın Doğu ile Batı arasında olan farkları ortaya koyması, Batıcı yeniliklerin Osmanlı toplumuna uymayacağı yönünde ortaya konulan bir eleştiri olarak görülmektedir. Said Halim Paşa'ya göre bu farklılıklar nedeniyle Batıdan ithal edilecek kurumlar Osmanlı – İslam toplumlarına yükseliş sağlamayacaktır. Toplumumuzun yükselişe geçmesi için ise “İslamlaşmak” gerekmektedir.

Said Halim Paşa'ya göre “*Batı için her yol Roma'ya gider ise, İslam dünyası için de her yol Mekke'ye gider*”. Bu nedenle batı ve İslam toplumlarından her biri ayrı bir yol, ayrı bir istikamet takip etmeleri gerekmektedir ve farklı görevleri yerine getirmeye mecburdurlar (Said Halim Paşa, 2006: 218). Paşa'ya göre İslamlaşmak, “İslamiyet'in inanç, ahlak, yaşayış ve siyasete ait esaslarının tam olarak tatbik edilmesi” anlamına gelmektedir. Bu uygulama ise var olan esasların, zaman ve muhitin ihtiyaçlarına uygun bir biçimde tefsir edilmesinden sonra yapılacaktır. (Said Halim Paşa, 2006: 186). Said Halim Paşa'da İslamlaşmak, kendi öz değerleri üzerinden yükselen toplumsal bir modelin arayışı olarak ekonomi, siyaset, ahlak gibi, Müslümanın her halini kapsayan bir düşünceyi ifade etmektedir. Ortaya koyduğu düşünceler ile Said Halim Paşa, oldukça müphem olan İslamcılık veya kendi tabiriyle “İslamlaşmak” kavramına ilişkin kuramsal bir yaklaşım ortaya koymuştur ve bu nedenle İslamcı düşünce içinde önemli bir yer edinmiştir (Sala, 2014: 232). Paşa, İslamlaşmak düşüncesi ile Osmanlı – İslam toplumlarının izleyeceği yolu göstermekte ve bu düşüncede Müslümanın, inancının, ahlakının, toplum hayatının ve siyasetinin nasıl olması gerektiği üzerine düşüncelerini ortaya koymaktadır. Said Halim Paşa'ya göre kurtuluşun ve ilerlemenin yolu İslamlaşmaktan geçmektedir.

Said Halim Paşa'ya göre (2006: 148) din, hiçbir zaman “*metafiziğin ıssız çöllerinde mahpus muhayyilemizin, tehlikeli tasavvurlarından ibaret boş teselliler, erişilmesi imkânsız vaatler veya geleceğe ait emeller vasıtası ile, mevhum bir saadeti elde etmeye veya elem veya ıstırapları teskine yardımcı, hayali bir vasıta*” değildir. Paşa, İslam'a göre dinin, insanlığın maddi, manevi ve akli dengesini sağladığını ve insanlığın mutluluğunu hayalden hakikate çevirdiğini belirtmektedir. Paşa'ya göre İslam dini, insanın her eylemini kontrol etmekte ve onu olgunluğa ulaştırmaktadır. Bu nedenle meşruiyetini dinden alan ve toplumdaki hukuksal düzenin kavramsal karşılığı olan İslam Şeriatı, hayatın her detayından tesir ve nüfuz sahibi olmuş, manevi varlığımızın gelişmesinde, fikir ve irfanımızın esası olmuştur (Said Halim Paşa, 2006: 148 – 149). İslamiyet, zümrelerin kendi çıkarları doğrultusunda, içlerinden bazılarına insan üstü kudretler vererek, toplumu sindirip, onlar üzerine siyasi, sosyal ve ahlaki baskılar kurdukları yalancı hakimiyetlere son vermiştir. İslamiyet, hakimiyet üzerine anlayışların en sağlamını ortaya koymuş ve ona gerçek mana ve mahiyet vermiştir. İslamiyet, insana hakimiyetin, ahlaki gerçek ve sosyal adaletin tabii koruyucusu olan ilahi kudretin; ilmin, aklın ve hikmetin hayata hâkim olmasını öğretmiştir. Bu ilahi kudret şeriat ile sağlanmıştır (Said Halim Paşa, 2006: 221). İslam dini sahip olduğu yüksek anlayış ve hakikatlerle, insanlığın en yüce dinidir. “*En doğru ve en mükemmel olarak tasavvur edilecek olan bir medeniyetin sadece yardımcısı değil, o medeniyetin bizzat kendisidir. Onun dışında bir kurtuluş yolu ve selamet de bulmak mümkün değildir*” (Said Halim Paşa, 2006: 218).

3. SAİD HALİM PAŞA DÜŞÜNÇESİNDE İSLAM DEVLETİNİN SOSYAL VE SİYASİ YAPISI

Said Halim Paşa, çalışmalarında sosyal yapıya önem vermiş, Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu sosyal yapının ne olduğunu ele almaya çalışmıştır. Aynı zamanda İslam devletinde sosyal yapının nasıl olması gerektiğini de ele almış ve doğu – batı arasındaki sosyal yapı farklarına da değinmiştir. Paşa'ya göre (2006: 242) Batı toplumu, ortaya çıktığı ilk dönemden günümüze kadar olan süreçte sosyal kurumlarını ve hayat tarzlarını sürekli olarak değiştirme ihtiyacını duymuştur. Batıda sosyal gelişme, ilmi olmayan tahmin, araştırma ve tecrübeler neticesinde meydana gelmiş, Batı aniden çıkan ihtiyaçların, geçici durumların ve yanlış fikirlerin arkasında sürüklenip durmuştur. Batı toplumu belli bir amaca doğru gelişme ve ilerlemelerini idare edememiş, planlamamış; aksine spontane gelişen aktüel durumun peşinden giderek ona tabii olmuştur. Paşa'ya göre sosyal bir amacın, belli bir şekli yoksa toplumun sosyal gelişmesini kendi hedeflerine göre tespit edeceğine, kendisi ona uyararak değişimler gösterirse buradan o amacın gerçek olmadığı sonucu çıkar. Böyle bir amacın da sosyal ve tabii gerçeklere, ihtiyaçlara dayanmadığı anlaşılmaktadır. Bu düşünceden hareketle Paşa, Batı toplumunun insan topluluklarına tam bir düzen ve kararlılık sağlayacak, gerçek ve değişmez ahlak ve toplum kurallarını henüz bulamadığını savunmaktadır.

Paşa'ya göre sosyal hayatın kanunlarını oluşturmada insan aklı yetersiz kalmaktadır. Bunu doğa kanunları ve sosyal hayatın kanunları arasındaki farkı belirterek doğa kanunlarının objektif olduğunu ifade etmektedir. O'na göre eğer sosyal hayatın kanunlarına kaynaklık eden insana mahsus bilgilerse hissi, ruhi yani tamamen subjektiftir. Dolayısıyla insan, kendisini inceleyip, inceleme sonucunda kendisinin saygı göstereceği ve uymaya mecbur olacağı ahlak, toplum kanunlarını bulup çıkarmaya çalıştığı zaman hataya düşmektedir. Hangi şartlar içinde yapılırsa yapılsın, insanın tüm gözlem ve incelemeleri onun şahsi durumlarına bağlı olmakta ve bu nedenle de eksik ve hatalı olmaktadır. Paşa'ya göre insan bu konuda ne kadar yeteneksiz olduğunun en canlı kanıtı bugünkü Batı milletleridir (Said Halim Paşa, 2006: 224). Paşa'ya göre İslam'ın sosyal yapısının tamamı Şeriatın tam hakimiyeti üzerine kuruludur. Şeriat, ahlaki ve sosyal tabii gerçeklerin bütünüdür. Şeriatın hakimiyeti ise tabii ve insan yaradılışına uygun olan, insan arzu ve iradelerinden bağımsız ahlaki ve sosyal kanunların hakimiyeti demektir. Şeriat kanunlarının, tabiat kanunlarından farkı bulunmamakla birlikte, tabiat kanunlarında olduğu gibi şeriat kanunlarında da insanların tümü eşittir. Bütün insanlar şeriat kanunlarından aynı hürriyet için faydalanır ve hürriyetleri sadece kanunlara göstermeye mecbur oldukları saygı ve riayetle sınırlandırılmıştır (Said Halim Paşa, 2006: 220). Paşa, İslam toplumlarında sosyal düzenin şeriat ile sağlanması gerekliliğini, insanın kendi uyacağı kuralları oluşturması sonucunda oluşacak sorunlarla ifade etmekte ve bu sorunları Batı toplumları üzerinden göstermektedir.

Said Halim Paşa'ya göre Batı'nın sosyal sorunları eşitsizlikten, İslam toplumlarının sosyal sorunları ise eşitlikten doğmaktadır. Bu nedenle Batı toplumları halkçılığa doğru giderken, Osmanlı toplumu, eşitsizlikleri arttırarak üstün sınıf teşkil etmek mecburiyetini hissetmektedir. Paşa'nın eşitsizlikleri arttırmaktan kastı, irfan ve istidat sahibi kişileri her açıdan destekleyerek, bu kişilerin daha da olgunlaşmalarını ve yükselmelerini sağlamak, topluma faydalı olabilecek seviyeye getirmek şeklinde yüksek bir tabaka oluşturmaktır (Said Halim Paşa, 2006: 121). Said Halim Paşa'ya göre halkın temel isteği kanunlar önünde eşitliktir. Ancak Paşa, sosyal hayattaki kazanılmış haklar ve verili statüler bağlamındaki eşitsizliği de olumlu yönden ele alır. Bir toplumu zor duruma düşüren sorunlar eşitsizlikten doğduğu gibi eşitlikten de doğabilmektedir. Eşitlik, bireysel özelliklerin gelişmesine engel olur, adalete aykırı bir dereceye varırsa sosyal bir hastalığa sebebiyet verir. Bu nedenle bir toplumda, hukukta eşitlik olmakla birlikte, şahsi üstünlüklerin ortadan kalkması, vazifelerin yürütülmesi ve hakların takibi konusunda acziyete kapılması şeklinde ortaya çıkan eşitlik durumunda eşitlik bir sosyal felaket halini alacaktır (Said Halim Paşa, 2006: 121). İslam ahlaki, gerçeğe ulaşma ve uygulama yolunda insanlara tam bir hürriyet vermektedir ve aralarında eşitlik tesis ederken, aynı hürriyet ile yeteneklerin farklılığından doğan "eşitsizliği" de kabul etmektedir. "*Çünkü doğru ve akli manasında olarak eşitsizlik de 'hürriyet ve eşitlik'in tabii bir neticesidir. Çünkü hakiki 'eşitlik', her ferde, kendi arzu ve istidadına göre serbestçe gelişip ilerleyebilmesi hakkını tanımak demektir*" (Said Halim Paşa, 2006: 190). Emanet'e göre Paşa, eşitlik, hürriyet, kardeşlik gibi Fransız ihtilali sonrası dönemin kavramlarını kullanmasına rağmen onlara İslami anlamlar atfetmiştir. Aynı zamanda Hz. Peygamber (sav) zamanındaki hayat koşullarıyla, kendi döneminin farklılıklarının bilincinde olan Said Halim Paşa, tekâmül kavramına da önem vermiştir. Sosyal ve ekonomik tekâmül olmak üzere iki yönlü bir yaklaşımda bulunan Paşa, teknolojik ve maddi yükselişle ekonomik tekâmülü, ahlaki olgunlaşma ile de sosyal tekâmülü açıklamaya çalışmıştır (Emanet, 2021: 286). Said Halim Paşa'nın düşüncesinde sosyal ve siyasi yapı şeriat ekseninde belirlenmekte, eşitlik, hürriyet ve kardeşlik gibi kavramların tanımlanması da bu ekseninde olmaktadır. Bu nedenle eşitlik, hürriyet gibi kavramları batılı anlamları dışında, şeriat kanunları ekseninde yorumlamaktadır.

Şeriat nizamı Müslüman milletlere ilerleme ve yükselmeyi ortak gaye olarak vermiştir. Bu sayede Müslüman milletler on üç asırdan fazla bir sürede hem ilerleme ve kuvvet dönemlerinde hem de gerileme ve zayıflık

dönemlerinde Şeriatın emir ve tavsiyelerine hizmet etmeyi amaç edinmişlerdir. Bu bakımdan Paşa, kurtuluşu şeriatın beklemiş ve bunun gerçekleşmesini şeriatın hakikatlerine uymakla mümkün olacağına inanmışlardır (Said Halim Paşa, 2006: 229- 230). Said Halim Paşa'ya göre, Müslümanlar yükseliş dönemlerinde olduğu şekilde dinine bağlı kalmasına rağmen ilerlemek yerine gerilemektedirler. Bunun sebebi Müslümanların İslami vazifelerini eskisi gibi anlayamamalarından ve vazifelerine yerine getirememelerinden kaynaklanmaktadır. Paşa'ya göre günümüz Müslümanlarının düşüşü böyle bir becerisizlikten kaynaklanmaktadır (Said Halim Paşa, 2006: 231). Paşa'ya göre Müslüman milletler, İslam ile büyük ve parlak bir medeniyet kurmaya muvaffak olmuştur. Günümüzde de yaşanan gerileme İslam esaslarını daha iyi anlayıp, İslamın esaslarını uygulamak ile aşılabilecek, şimdiki medeniyetten daha gelişmiş bir medeniyet kurulabilecektir (Said Halim Paşa, 2006: 182). Buradan hareketle Said Halim Paşa, İslamlaşmak düşüncesi ekseninde İslamın esaslarının neler olduğunu, sosyal ve siyasi anlamda dönülmesi gereken esasları açıklamaya çalışmaktadır.

Paşa'ya göre İslamiyet insanları bir taraftan Allah'a ibadetle mükellef tutarken öbür taraftan ahlaki ve sosyal birtakım prensiplere sahip kılmıştır. Bu prensipler doğrudan doğruya "Tevhid" inancından doğmuştur. Müslümanların siyasi düşünce ve yapısı da bu prensiplerden doğmuş ve bu sayede günümüze kadar yaşamıştır (Said Halim Paşa, 2006: 218). İslamiyet, sosyal sahada eşitlik ve hürriyet esasına dayalı bir sosyal yapı kurmuş, bu yapıyla birlikte sınıf ve parti çatışmaları toplumdan silinmiştir. İslam toplumları, yardımlaşma ve dayanışmayı tanımış, bunun sonucunda Müslüman milletler arasında "İslam kardeşliği" meydana gelmiştir (Said Halim Paşa, 2006: 229). İslamın siyaset esasları, cemiyet esaslarından doğduğu için rekabet ve husumet gibi duygulardan uzak, siyasi hakimiyet ve siyasi kurumlar dayanışmanın temsilcisi konumundadır (Said Halim Paşa, 2006:193). Said Halim Paşa, bir siyaset teorisi ortaya koymaya çalışmakta ve bu teori İslam'ı merkeze almaktadır. Paşa, siyaset teorisinde devletin yapısından, devlet başkanına, aydınların vazifesinden, yasama – yürütmeye kadar birçok yapının nasıl olması gerektiğini ortaya koymaya çalışır.

Said Halim Paşa'ya göre, Batının siyaset esasları, kendi gelişimi için, kendi sosyal esaslarından doğmuştur. Bu yüzden Batının siyasi yapısı da sosyal yapısının gelişme üzerine geçtiği tüm aşamalardan geçmek zorundadır (Said Halim Paşa, 2006: 245). Uygulamaya çalıştığımız Batı demokrasisi daha çok yeni olmakla birlikte Osmanlı demokrasisi esaslı, köklü ve kesinleşmiş bir yapıdadır. Bu nedenle asıl yapılması gereken, gerekli olan şey yeni bir demokrasi getirmek değil, var olan demokrasinin geliştirilmesi için çaba sarf etmek olmalıdır (Said Halim Paşa, 2006: 88). Said Halim Paşa'ya göre İslam devleti hem demokratik hem de aristokratiktir. Taşıdığı dayanışma, adalet ve vatanseverlikten dolayı demokratik; kanuna, an'aneyle, yöneticilere itaat, şahsi üstünlüğe, fazilete ve ilme gösterdiği saygı ile de aristokratiktir (Said Halim Paşa, 2006: 172). İslam toplumunun siyasi ve sosyal yapısı, dengede bulunan bu iki etmenden birinin zarara uğramasıyla bozulur. İslam toplumunun demokratikleşmesi, üst tabakada var olan halkçı fikir, his ve geleneklerin gelişmesiyle; aristokratlaşması ise halk tabakasında var olan üst tabakaya saygı, erişme duygusu ve an'anesinin sürdürülmesiyle mümkün olabilir. Bundan dolayı İslam toplumlarındaki demokratik özellikleri üst tabaka, aristokratik özellikleri halk tabakası yaşatıp geliştirmektedir. (Said Halim Paşa, 2006: 174 – 175). Yıldırım'a göre (2021: 333) Paşa, bir bakıma demokrasi teorisini İslam düşüncesiyle bağdaştırmakta ve buradan yeni bir siyaset tarzı geliştirmektedir. Demokrasi farklı bir biçimini geliştirmekle birlikte İslam siyaset düşüncesini de demokrasi vasıtasıyla farklı bir "siyasal ilahiyata" taşımaktadır. Paşa, hakimiyet-i milliyet tezini İslam düşüncesi içinde ele almakta ve onu İslam siyaset düşüncesiyle bütünleştirmeye çalışmaktadır.

Said Halim Paşa'ya göre Avrupa milletleri, farklı istek ve amaçlar taşıyan çeşitli sosyal sınıfları içinde barındırmaktadır. Bu sınıflar siyasi ve sosyal anlamda çoğu zaman birbirine zıt isteklerde bulunmakta ve bunun sonucunda milleti temsil usulü uygulanmaya başlandığından beri meclisleri, birbirlerine hasım olan sosyal sınıfların temsilcilerinden oluşmuştur. Temsilciler, temsil ettikleri sınıfların düşünce ve isteklerini korumak için birleşerek siyasi kuruluşlar meydana getirmiştir. Ortaya çıkan bu sistem "milli hakimiyet" esasına dayanmakla birlikte Paşa'ya göre Batı toplumunun benimsediği bu siyasi rejim, kendi sosyal yapısından çıkmış ve Batıyı tam anlamda tatmin etmiştir. (Said Halim Paşa, 2006: 246 – 247). Paşa'nın düşüncesine göre milli iradenin hakimiyeti ilkesi, yanlış bir düşüncenin geliştirilmesinden doğmuş dolayısıyla kendinden önceki hakimiyet görüşleri gibi yok olmaya mahkumdur. "Milli irade" denilen şey, aslında milletin çoğunluğunu temsil ettiği şüpheli olan bir topluluğun iradesidir ve bu topluluğun hatta milletin yarısının bile temsil edildiği şüphelidir. Bu nedenle milli irade Paşa'ya göre "sun'idir ve gerçekte çoğunluğu temsil etmemektedir". Aynı zamanda kuvvetini sayı çokluğundan alan bu ilkenin, kendi kesin iradesini azınlığa zorla kabul ettirme hakkı bulunmaktadır (Said Halim Paşa, 2006: 227 – 228). Ancak Paşa'ya göre Batının siyasi metodu her ne kadar milli hakimiyet özelliği ve adalet konusunda sorunlu olsa da kendi sosyal yapısının bir parçası ve bu sosyal yapının tezahürü olması bakımından kendi toplumu için uygundur. Batının kendi toplumuna has olan özelliklerle yapılan bu siyasi metodun bizim toplumumuzda uygulanmaya çalışılması ise felaketlerle sonuçlanacaktır (Said Halim Paşa, 2006: 249).

Milleti temsil usulünde parlamento, icra kuvvetini denetlemek üzere tüm haklara sahiptir ve kanun oluşturma hakkı parlamentodadır. Parlamento, yasama gücüne sahiptir ve milli iradeyi tanımak, kanunları kabul ettirme ayrıcalığı da parlamentodadır. Bu nedenle Paşa'ya göre milleti temsil usulünün tek işi, toplumu "halkçılaştırmak" yani "azınlığı, çoğunluğun iradesine boyun erdirmek" olmaktadır (Said Halim Paşa, 2006: 247). Paşa, Müslüman aydınların şeriat yerine "milli iradenin hakimiyeti" ilkesini benimsediklerini ancak bu prensibin, daha önce yine batıda çıkan diğer "her derde deva" prensipler gibi hatalı olduğunu savunmaktadır. "Milletin kendi idaresini üstlenmesi" gibi bir hayali hakka dayanan bu prensibin temelinde, kuvvet esaslı bulunmaktadır. Bu durumun sonucu ise Paşa'ya göre, toplumda kinin artması, milli birlik ve kuvvetin parçalanması, nihayetinde her dönemde süregelen bir iktidar kavgasına sebebiyet verecektir. (Said Halim Paşa, 2006: 226). Bunun yanı sıra Paşa'ya göre tüm güçlük ve sakıncalara rağmen, tam olarak ve gerçekten ortaya konmuş bir milli iradenin değerini reddetmek veya küçümsemek, milli iradenin toplum bilincinin belirtisi olduğunu, ferdi iradenin bütününe yansıttığını reddetmek demektir. Bu nedenle Paşa'ya göre milli iradeye belli bir saygı ve itibar gösterilmesi gerekmektedir. Ancak bu saygı ve itibarla birlikte milli irade, şeriatın kendisine gösterdiği sosyal ve ahlaki nizama saygı göstermek ve boyun eğmek zorundadır (Said Halim Paşa, 2006: 227 – 228). Böylece milli irade şeriatın önünde olmayacak ancak şeriatın sonra ikinci sırada, önemli bir yerde bulunacaktır.

Paşa'ya göre Batı toplumu, bireylerin ve sınıfların imtiyaz ve eşitsizlikleri üzerine kurulmuş bir toplumdur. Böyle bir toplumda gerçek anlamda hürriyet ve eşitliği bulmak çok zordur (Said Halim Paşa, 2006: 244). Batıda yasama hakkının sadece bir siyasi grubun elinde bulunması tarafsızlık ve adaleti sekteye uğratar. Böyle bir rejimde kanun, keyfi bir şekilde şiddetlenip hafifleyen zorbalığın "meşru" aleti haline gelir. Bu şartlar altında çıkan kanunlar ise öncelikle siyasi amaçlarla hizmeti ve bireysel menfaatleri tatmini amaçlar (Said Halim Paşa, 2006: 248). Paşa'ya göre Batı toplumunda kanun koyma yetkisi siyasi iken İslam toplumunda bu yetki tamamıyla sosyal olmakla birlikte azınlık veya çoğunluk işi değil bir "selâhiyet" meselesidir. Kanun koyucunun Şeriatı çok iyi bilmesi ve şahsi ahlakının da bu derecede yüksek olması gereklidir. Aynı zamanda kanun koyucu, halkın yapısını, fikrini, mizacını ve temayüllerini bilmelidir (Said Halim Paşa, 2006: 253). Akın'a göre (2011: 145) Paşa, bir toplumda kurumsal hale gelen kanunların başka bir topluma gelişi güzel bir şekilde adapte edilmesinin sosyolojik olarak da mümkün olmadığına dikkat çekmektedir. Kaldı ki hem II. Meşrutiyet tecrübesi hem de iki asırlık Türkiye'nin batılılaşma serüveni Paşa'yı haklı çıkarmıştır.

Batı'da parlamento, mili hakimiyeti temsil etmekte ve milli hakimiyet adına mutlak bir kuvvete sahiptir. Ayrıca Parlamento büyük bir nüfuza sahiptir ve baskı yapmaya meyillidir. Bu nedenle icra kuvveti partilerin ve parlamentoda kendisine destek olan siyasi nüfuz sahibi kişilerin menfaatine hizmet etme peşine düşebilmektedir. Dolayısıyla Parlamento, seçim kazanma adına çeşitli yollar deneyebilmektedirler. Bu şekilde olduğunda ise icra kuvveti aklı başında, namuslu bir idare kuramaz ve iyilikten çok kötülük gösterir (Said Halim Paşa, 2006: 248). Said Halim Paşa, milleti temsil eden mecliste, hükümeti denetleme hakkının olduğunu ve bu hakkın, hükümetin iyi veya kötü hareket etmekte olduğuna dair hüküm verme yetkisinin ancak millette olmasından doğduğunu ifade etmektedir. İslam devletinde yürütme kuvvetinin uzun tecrübeler sonucunda kazandığı yetki, ona hükümet ve idare hakkı vermektedir. Aynı zamanda meclis ve yasama kuvveti nasıl kendi hakimiyet sahasında serbest ise yürütme (icra) kuvveti de aynı serbestliğe sahip olmalıdır. Meclis ve yürütme arasındaki sorun veya uyumsuzluk halinde ise devlet reisi araya girerek meseleyi milletin lehine olacak şekilde çözüme ulaştırmalıdır (Said Halim Paşa, 2006: 256 – 257).

Paşa'ya göre siyasi olaylar, milletlerin tarihi geçmişlerine, bulunduğu sosyal ve siyasi düzene göre şekillenmektedir. Bu nedenle siyasi partiler, Avrupa'nın uzunca bir süre derebeylik düzeniyle şekillenen Avrupa'da ortaya çıkmış, partileri eşitsizlik ve keyfi idareler doğurmuştur. Aynı zamanda Osmanlı toplumunda ise bu tip sebepler mevcut olmadığından dolayı siyasi partilere de gerek yoktur (Said Halim Paşa, 2006: 83). Paşa'ya göre Batıda siyasi partilerin görevi mevcut sosyal düzeni değiştirmek iken Müslüman toplumlarda siyasi partilerin görevi düzeni muhafaza etmek olmalıdır. Sosyal düzen ne kadar iyi ise siyasi parti ve faaliyetlerin önemi o derece az olur. Siyasi partilerin Batıda kazandığı önemi İslam toplumlarında kazanamamasının sebebi, sosyal yapı ve düzenin Batıya oranla daha üstün olmasıdır (Said Halim Paşa, 2006: 259). Paşa'ya göre İslam'ın siyaset esasları sosyal prensiplerinden oluşmuştur ve bu nedenle söz konusu esaslar toplum hayatında olduğu gibi siyasette de parti ve sınıflar arasındaki rekabet ve muhalefetlere izin vermez. Nihayetinde bu esaslar İdare edenle edilen arasındaki ilişkiyi belirleyip, sınırlandırır (Said Halim Paşa, 2006: 172).

Paşa'ya göre senato ise (ayan meclisi) seçkin sınıfların hak ve imtiyazlarını korumak amacıyla ortaya çıkmış, aristokrat bir kurumdur. Batı toplumunda ortaya çıkan halkçı düşüncüyü değiştirmek ve aşırılıklardan korumak için kurulmuştur. Bu nedenle İslam toplumunda böyle bir kurumun yeri olamaz. Paşa'ya göre Müslümanlık ne sınıfları ne de şahıslar arasındaki eşitliği kabul etmektedir. Bu nedenle Müslüman toplumun gelişme üzerine

ihtiyaç duyduğu isabetli görüşler ve hareketler millet meclisi tarafından ortaya konacak ve halka telkin edilecektir (Said Halim Paşa, 2006: 259 – 260).

Said Halim Paşa'ya göre İslamiyet'in temel prensibi, hiçbir kuvvetin insanı başka bir insanın veya zümrenin keyif ve iradesine tabi olmaya zorlayamayacağıdır. İnsanlar, Allah'ın tabii ve ezeli kanunlarıyla, yüce iradesinden ve emirlerinden başka hiçbir şeye bağlanmaz ve boyun eğmez (Said Halim Paşa, 2006: 221). İslam toplumu yardımlaşma, hürriyet ve adalet gibi temel kaideler üzerine kuruludur. Bu yüzden bireyin toplumsal ve siyasi tüm eylemlerini *"bu hürriyet, adalet ve yardımlaşmadan doğan ve ahlaki, ruhi içtimai ve siyasi bütün olgunlukları ihtiva eden bir gayeye, mümkün olduğu kadar yaklaşılmaya çalışmaktır"* şeklinde belirlemektedir (Said Halim Paşa, 2006: 210). İslam'ın sosyal alandaki fiili etkisi, devlete görülmemiş bir mevki ve nüfuz kazandırmış; devlet halk tarafından hem sevilen hem saygı duyulan hem de korkulan bir varlık olarak görünmesini sağlamıştır. Devletin sevilmesi, şeriata hizmet etmek ve onun herkes tarafından saygı görmesini sağlamak amacıyla şeriatın doğmuş olmasından kaynaklanmıştır. Devlete saygı duyulması ve korkulması ise gücünü kendisini meydana çıkararak mukaddes kaynaktan almasından ve ahlaki, sosyal gerçeklerin teminatı ve koruyucusu olmasından sağlanmıştır (Said Halim Paşa, 2006: 230). İslam devletinde başkanlık makamı öncelikle şeriata sadık hizmetkarıdır. İdari hakimiyet, kişilerin hürriyet ve eşitliğine hürmet göstermek mecburiyetinde olduğu gibi, bunların sonucu olan sosyal yardımlaşmayı da korumakla mükelleftir. Paşa'ya göre bu temel görevi sürdürmekte kusur gösteren her hakimiyet hem üstünlüğünü hem meşruluğunu kaybeder. Devlet başkanı tüm hakları kendisinde toplar ve herkes devlet başkanına tam itaat gösterir. Devlet başkanı Şeriata sadık hizmetkarıdır. Bununla birlikte, devlet başkanının tüm eylemleri sıkı bir denetime tabii tutulur. Çünkü milletin selameti üzerine tek sorumlu devlet başkanıdır Devlet başkanlığı, millet tarafından, milletin menfaatlerini idare etmek ve millete layık olmak amacıyla verilir, aksi durumda ise millet tarafından geri alınır. Bu nedenle Paşa'ya göre İslam toplumunda hakimiyet milletin elinde bulunmaktadır (Said Halim Paşa, 2006: 193 - 194). Paşa, devletin ve devlet başkanının saygısını ve gücünü şeriatın aldığı bir devlet sistemi ileri sürmektedir. Devlet başkanının tüm yetki sahibi olmasına rağmen denetime tabii tutulması gerektiğini ve günümüz İslam toplumlarının gerilemesine neden olan devlet başkanlarının istibdadı halinde ise başkanlığın geri alınması gerektiğini savunmaktadır.

Said Halim Paşa, İslam'ın siyasi yapısı içinde aydınlara da görev biçmektedir. Said Halim Paşa'ya göre, milletlerin ilerlemesini sağlayan önemli etken fikir adamları, aydınlar ve kamuoyunu idare edenlerdir (Said Halim Paşa, 2006: 209). Bu düşünceden hareketle Said Halim Paşa, aydınların da toplum içinde önemli görevleri bulunduğunu savunur. Said Halim Paşa, aydınların vazifelerini, İslam'a ait inanç, ahlak ve toplum kanunlarını ortaya koymak ve tesis etmeye çalışmak (Said Halim Paşa, 2006: 209), İslam'ın yapısındaki birliği sağlamlaştırmaya çalışmak, İslam cemiyetinde görülen aristokratik ve demokratik karakterleri geliştirmek ve yöneten-yönetilen arasındaki hak ve vazifelerin daha iyi anlaşılması sağlayarak geliştirmeye çalışmak olarak ifade etmiştir (Said Halim Paşa, 2006: 172 – 173). Osmanlı'da aydınların batı yanlısı olmasını eleştiren Paşa, aydınların da bir buhran içinde olduğunu ve toplumun gerilemesinde önemli bir etken olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle aydınların siyasi yapı içinde önemli bir görevi olduğunu savunan paşa, aydınların devlet ve halk arasındaki ilişkinin olgunlaştırılması için çalışmaları gerektiğini savunmaktadır.

Kayalı'ya göre (2001: 38 – 39), Said Halim Paşa'nın temel yönelimi ülkenin sosyal gerçekliklerini öne çıkarmak ve sorunlara teorik açıdan bakmak şeklinde tezahür etmiştir. İslam sorununu öncelikli bir sorun olarak ele alan hemen her çevrede Paşa'nın etkisi görülmektedir. Kayalı, aynı zamanda ülke sorunlarından kopuk olmayan ve sosyal şartlarını etkisini önemseyen her tür İslamcı akımın Paşa'nın düşüncelerini doğal uzantısı olduğunu savunmaktadır. Said Halim Paşa, dönemin birçok İslamcısının aksi bir şekilde, yeni sorunları yeni dini yorumlar aracılığıyla çözmeye çalışmamaktadır. Siyasal alanda yaşanan her türlü farklılaşmayı bir öze indirgeyerek ve bunu tarih üstü kılarak yadsımaktadır. Bu nedenle Paşa'nın döneminde yaşanan toplumsal farklılaşma, siyasal ve ekonomik rekabeti özcü bir İslam-Batı karşıtlığı içinde tanımlamakta, ait olduğu toplumsal sınıfı İslami bir söylem ile üstün ve dokunulmaz bir konuma yerleştirmekte ve aynı zamanda geleneksel yapıya itirazları da aynı söylem çerçevesine mahkûm ettiği söylenebilmektedir (Doğan, 2018: 265). Said Halim Paşa ideolojisini geç dönem İslam tarihi paradigmalarına cevap niteliği olarak geliştirmiştir ve bu tarih Osmanlı'nın son yıllarında merkezi bir rol oynamıştır. Paşa, kendi siyasi kuramını saf ve temiz bir Müslüman toplumu için ideal bir model olarak sunmuş olsa da güçler ayrılığı ilkesi ve her toplumun kendi özgül kurumlarını geliştirdiği düşüncelerinde Montesquieu ve Rousseau'nun etkileri görülmektedir (Şeyhun, 2011: 73). Akın'a göre ise (2011: 147) Paşa'nın yazılarında pozitivizmin, ilerlemeciliğin ve liberalizmin etkisini görmek mümkündür.

3. SONUÇ

Said Halim Paşa, Osmanlı devleti içinde çeşitli görevlerde bulunmuş ve Osmanlı'nın en sıkıntılı dönemlerinden birinde sadrazamlık yapmıştır. Devletin içinde bulunduğu duruma şahit olan, sıkıntılı dönemleri tecrübe eden Said Halim Paşa'nın bir diğer özelliği ise uzun bir süre yurt dışında eğitim görmüş olmasıdır. Said Halim Paşa'yı dönemin diğer düşünürlerinden farklı kılan özellikleri de çeşitli devlet kademelerinde görev yapmış olması ve yurt dışında eğitim görmüş olmasına rağmen sorunlarımızın çözümlerini kendi toplumumuza uygun bir biçimde bulmamız gerektiğini düşünmesidir. Bu noktada Paşa, çözümleri Batıda arayan aydınlara eleştiriler yöneltmekte, batının dönem içinde üstünlüğünü kabul etse de Batıyı taklit ile bir yere varılamayacağını savunmaktadır. Paşa'ya göre Osmanlı devleti ve toplumu bir "buhran" içindedir. Bu buhranların temelinde ise batılı düşünüş, batılı yaşam ve İslam'ın tam anlamıyla tatbik edilmemesi yatmaktadır. Bu nedenle Osmanlı toplumun çöküşten kurtuluşu "İslamlaşmak"tan geçmektedir. Osmanlı devleti ve toplumu İslam'ı anlamaya ve tatbik etmeye çalışmalı, devletin ve toplumun kaynağı İslam olmalıdır. Batıdan yenilikler alınması yerine var olan kurumların geliştirilmesi için çalışılmalı ve bunun için her birey kendine düşen görevi yerine getirmelidir.

Said Halim Paşa, Müslüman toplumları bir aileye benzetmekte ve bu ailenin hürriyet, adalet, dayanışma ilkeleriyle birbirlerine bağlı olduğunu ifade etmektedir. Müslüman toplumların bu ilkeleri geliştirmeleri ve İslamın kurallarına tam anlamıyla uymaları gerektiğini savunmaktadır. Gerçek ilerleme ve yenileşmenin de kendi toplumumuza has bir biçimde ve zaman içinde ortaya çıkacağını belirtmektedir. Paşa, Doğu – Batı toplumlarının farklılıklarına dikkat çekmekte ve bu farklılıkların iki medeniyeti farklı yönere götürdüğüne dikkat çekmektedir. Bu nedenle gelişmenin sağlanması için sosyoloji ilminin bilinmesi gerektiğini aksi halde toplumumuzu yanlış yöne sevk edeceğini ifade etmektedir. Said Halim Paşa'ya göre Osmanlı ve İslam toplumlarının gelişmesi için kendi toplumsal koşullarına uygun çözümler aranmalıdır. Bu çözümler ise İslam'ı daha iyi anlamak, günümüze tefsir edilmesine, sosyal ve siyasi yapımızı da İslam'ın kanunlarına göre düzenlemek olmalıdır. Bu açıdan Said Halim Paşa, sosyal ve siyasi yapının nasıl İslam merkezli olması gerektiğini ve niçin Batı'nın sosyal, siyasi yapısının bize uymadığını açıklamaktadır. Paşa, çalışmada belirtildiği üzere İslam devletinin siyasal yapısını devlet, devlet başkanı, yasama, yürütme, parlamento ve milleti temsil gibi başlıklar altında ele almıştır. Paşa'ya göre İslam'ın siyasal yapısı içinde yetkilerin tamamı devlet başkanının elindedir ve parlamento devlet başkanını denetleyici mekanizmadır. Yasa koyucular ulema ve hukukçulardan seçilmeli ve yasama, yürütme özgür olmalıdır. Yasama ve yürütme içindeki anlaşmazlık halinde ise devlet başkanı çözümleri milletin lehine olacak şekilde bulmalıdır.

Said Halim Paşa gerek devlet adamlığı tecrübesi gerek gördüğü eğitim ve düşünce yapısı ile dönemin önemli şahsiyetlerinden ve fikir adamlarından biri olarak görülmektedir. Said Halim Paşa'nın düşünceleri günümüzde İslamcılık literatüründe önemli bir yer edinmiştir. Karakaş ve Koyuncu'ya göre (2021: 734 – 735) Said Halim Paşa, uzun yıllar ilgisizliğe mahkûm kalmış, Paşa'nın düşüncelerine 1980'lerden itibaren ilgi artmaya başlamıştır. Bu dönem öncesi Cumhuriyet kadroları ile İslamcı camianın ilgisizlikleri farklı nedenlere dayanmaktadır. Paşa'nın benimsediği düşünce ve değerlerin Cumhuriyet kadrolarının benimsediği düşünce ve değerler ile uyumsuzluğu, söz konusu kadroların Paşa'ya karşı mesafeli duruşlarında en önemli etken olmuştur. İslamcı camianın 1980'lere kadar Paşa'yı görmezden gelmesinin ise dönemlere göre farklı sebepleri olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akın, M. H. (2011). "Said Halim Paşa Düşüncesinde Yerlilik Meselesi", Tyb Akademi, (3): 141-149.
- Bostan, M. H. (1992). Bir İslâmcı Düşünür: Said Halim Paşa, İstanbul, İrfan Yayınevi.
- Bülbül, K. (2011). "Said Halim Paşa'yı Yüzyıl Sonra Yeniden Okumak", Tyb Akademi, (3): 125-140.
- Doğan, N. (2018). "Said Halim Paşa'nın Düşüncesinde Siyasal ve Toplum Tasavvuru", Sosyoloji Divanı (11): 261 – 270.
- Emanet, C. (2021). Said Halim Paşa'nın Düşünce Dünyasından İslamlaşmak. (Haz. Asım Öz) Said Halim Paşa Kitabı Osmanlı Sadrazamı ve Düşünür, ss. 277 – 288, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.
- Işık, V. (2021). Said Halim Paşa ve Tadilen İslah Anlayışı Olarak İslamlaşmak. (Haz. Asım Öz) Said Halim Paşa Kitabı Osmanlı Sadrazamı ve Düşünür, ss. 231 – 240, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.
- Karakaş, M. ve Koyuncu, A.A. (2021). Kayıp Düşünürün izinde (Haz. Asım Öz) Said Halim Paşa Kitabı Osmanlı Sadrazamı ve Düşünür, ss. 723 - 736, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kayalı, K. (2001). Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Said Halim Paşa. (2006). Buhranlarımız (Haz. Ertuğrul Düzdağ), İz Yayıncılık, İstanbul.

- Sala, B. (2014). “Said Halim Paşa: Nostalji ve Ütopyaya Mesafeli Bir İslamcı”. Tezkire, (48): 227-240.
- Şeyhun, A. (2011). “Said Halim Paşa: Osmanlı Devlet Adamı ve İslamcı Düşünür”. Tyb Akademi, (3): 67-79.
- Yıldırım, E. (2021). Said Halim Paşa'nın Çağdaş Siyasal Teolojisi: İslam Siyasi Düşüncesinin Demokrasi Çağında Var Oluşu. (Haz. Asım Öz) Said Halim Paşa Kitabı Osmanlı Sadrazamı ve Düşünür, ss. 333 - 348, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.